Arşivde Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi - Eylül 2024, Cilt: 1, Sayı: 2
Journal of Women and Gender in the Archives - September 2024, Volume 1, Issue 2

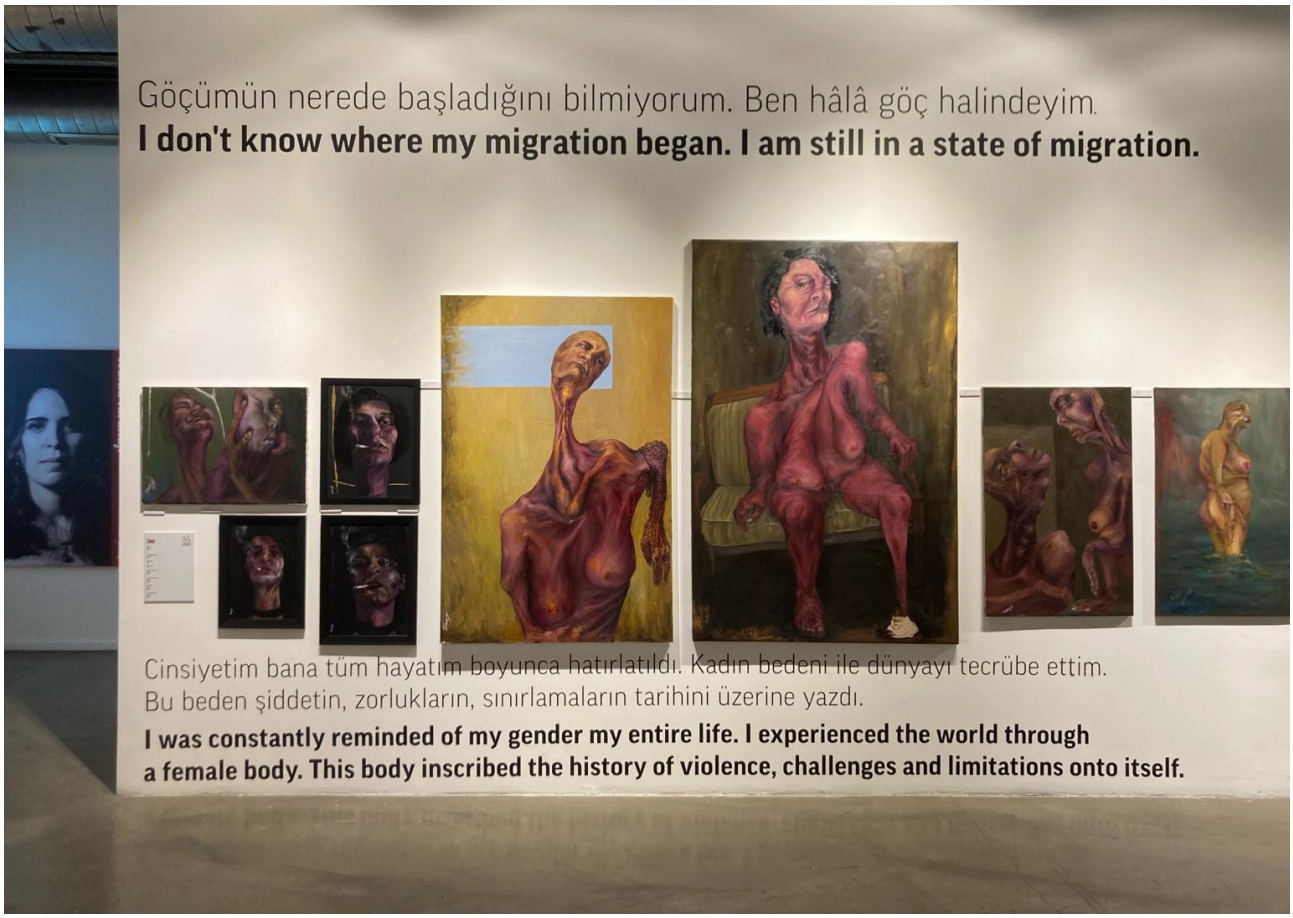
arşivde KADIN VE TOPLUMSAL CİNSİYET DERGİSİ
Journal of Women and Gender in the Archives

Egemenin Görmediği "Öteki"nin Arşivi

What "The Rulers" Does Not See: The Archive of "The Other"

Nilgün Kıvırcık
Y. Mimar

"Bu arşiv çalışması öteki olanı anlamak, toplumsal dönüşüm ve kapsayıcılık için savunuculuk görevini yerine getirmek bakımından da önemliydi. Feminist bir arşivcilik anlayışıyla öteki kadınlarla; göçmen sanatçılarla ilk adımı attık."

"Kadınların Göç Hafızası" sergisinde sanatçılardan Sinur'a ayrılan bölüm, 6 Mart 2024, Depo İstanbul.

Özet

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı (KEKBMV), Avrupa Birliği kültür sanat destek programı Culture Civic desteğiyle 2023-24 yıllarını kapsayan Ötekinin Hafızası isimli bir proje yaptı ve *Kadınların Göç Hafızası* isimli bir sergi düzenledi. Vakfın çeşitli koleksiyonlarında yer alan göçmen kadınlarla ilgili belgelerin dışında, bu projeyle göçmen kadınların özel arşivlerini sağlamaya dönük bir çalışma ilk kez yapılmış oldu. Toplumun istenmeyen kesimleri haline getirilen göçmenlerin, yani öteki olanın arşivini oluşturmaya neden gerek duyulduğu bu makalenin ana çatısını oluşturuyor.

Toplumsal ayrışmaların derinleştiği çağımızda milliyetçilik, ırkçılık kavramlarına farklı perspektiflerden bakabilmeyi, barışçıl ve kapsayıcı bir toplum iddiasına katkıda bulunmayı hedefleyerek göçmen kadınlarla yapılan sözlü tarih ve özel arşiv çalışmasıyla önemli adımlar atılmış oldu. Göçmen kadın ve sanatçı kimliğiyle yaşam öykülerinin bir değer olarak topluma sunulması ve anlatılması için, bu kadınların kendi sesi-sözü ve sanatı kullanıldı. Göçmen ve mülteci olmak aslında geride bırakılan pek çok anı-eşya-yaşam-aile-arkadaşlıklar yanında, her şeye yeniden ve hiçbir destek olmaksızın tutunmanın ve yeni yollar örmenin de hikâyesidir. Projede bu hikâyelere tanık olduk ve bunları geniş toplumsal kesimlerle paylaşmanın aracı olarak sanatı kullandık.

Sivil tarihyazımı, her zaman kazanan egemenlerin değil kaybetmiş görünen geniş kesimlerin anlatıları ve belgeleriyle karşılaştırmalı bir tarihyazımına fırsat sunar. Sivil arşivler sivil tarihin yapı taşıdır. Egemenin dışında kalan ötekinin arşivinin tutulmasıyla gerçekliğin farklı yüzlerine tanıklık etmek mümkün olur. Göçmen kadın sanatçıların arşivinin oluşturulması sürecinde savaşın, baskıcı rejimlerin, ataerkil ailenin kıskacından çıkan kadınlarla çalıştık. Kadının ve sanatın perspektifinden günümüzün göç olgusuna farklı açılardan da bakmaya gayret ettik. Farklı ülkelerin kültürel katmanlarını, yaşam biçimlerini, kadınların sanat yapma kararlılıklarını gördük ve bu tanıklığımızı toplumla paylaştık.

Anahtar Kelime: Kadın Eserleri Kütüphanesi, Göçmen Kadınlar, Sanat, Ötekinin Hafızası, Kadınların Göç Hafızası, Kadın Sanatçılar, Özel Arşivler.

Abstract

The Women's Library and Information Center Foundation, with the sponsorship of the European Union Culture and Arts Support Program CultureCivic, carried out a project titled "The Other's Memory" Project and an exhibition titled "The Women's Memory of Migration", covering the years 2023-2024. Apart from the documents related to migrant women that are found in various collections of the Foundation, this project for the first time marked an effort made to acquire the private archives of migrant women. This article primarily explores the rationale behind the necessity of archiving migrants, who have been marginalized as the 'unwanted' segments of society, and thus constructed as the 'Other'.

In an era where social divisions are deepening, significant steps have been taken through oral history projects with migrant women and efforts to acquire their private archives, aiming to view concepts like nationalism and racism from different perspectives and contribute to the vision of a peaceful and inclusive society. The life stories of migrant women, both as women and as artists, were presented and narrated to the public as a valuable contribution, using their own voices, words, and art. Being a migrant and a refugee is, in fact, a story of leaving behind many memories, belongings, lives, families, and friendships, and also a story of holding on to new beginnings and weaving new paths without any support. In this project, we witnessed these stories and used art as a means to share them with broader segments of society.

Civil historiography offers the opportunity for comparative historiography, with the narratives and documents of those who seem to have lost, rather than the rulers who have always won. Civil archives are the building blocks of civil history. By preserving the archives of the "Other" who exists outside the dominant narrative, it becomes possible to witness different facets of reality. By keeping an archive of migrant women artists, we worked with women who emerged from the trap of war, oppressive regimes and patriarchal family. We aimed to explore the phenomenon of migration from various perspectives, focusing on women and art. We observed the cultural layers, lifestyles, and the determination of women to create art in different countries, and we shared our testimonies with society.

Keywords: Women's Library, Migrant Women, Art, The Other's Memory, The Women's Memory of Migration, Women Artists, Private Archives.

Giriş

KEKBMV, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadınların üretimlerinin ve hafızalarının belgelendiği ve muhafaza edildiği, kadın merkezli arşivcilik ve kütüphanecilik çalışması yapan bir kurum, aynı zamanda bir Kadın Hafızası Merkezidir. Osmanlı'dan bugüne kadınların çıkardığı yayınlar, makaleler, sanatsal üretimler, kurumsal ve kişisel eşyalar-evraklar Vakıf tarafından bir araya getirilir. Kadın Eserleri Kütüphanesi, 1990 yılından bugüne yılmaz bir emeğin ve birikimin adresidir.

"Kadınların Göç Hafızası" sergisinde Maryam Mazrooei'ye ayrılan bölüm.

2023 yılı başlarında, şimdiye dek hiç yapılmamış bir işe başlama cesaretini gösterdik. Bu yüzyılın en önemli meselesi haline getirilen göç olgusunu görmezden gelmedik. Afetlerde savaşlarda ve göçte kadın perspektifini anlamak için sanatçı kadınların hafızasından bu olguyu yeniden ele aldık. Eril göç hikâyelerine ve eril tarihyazımına karşılık bu olgulara kadınların perspektifinden baktık. Sivil arşivciliğin etik kurallarıyla, eril dilden arınmış ve muhataplarınca anlatılan göç olgusunu sanat aracılığıyla anlatmak üzere yola çıktık. Öteki olanı anlamayı ve tanımayı, birlikte yaşamaya katkıda bulunmayı amaçladık.

Öteki Olanı Görmek

KEKBMV, kurulduğu 1990 yılından bu yana feminist kadın hareketinin bir parçası olarak konumlandı ve arşivciliği de feminist bir perspektifle kurguladı. Feminist hareket erkeklere tanınmış sınırsız imtiyazlarla ve kadınların sayısız imtiyazsızlıklarıyla yüzyıllar boyunca mücadele ederken, eşitsizliğin sınıf-ırk-cinsiyet temelli katmanlarını yıllarca analiz etmiş politik bir teoridir. Bu yanıyla eşitsizlik katmanları arasındaki kesişimselliği görenler öncelikle feministler oldu. Bu tutum, feminist hareketin, öteki olanla ilk dayanışma kuran kesim olmasının da önünü açtı. Simone de Beauvoir *İkinci Cinsiyet* kitabında siyahlar ve kadınlar arasında benzerlik kurarak, efendilerin bu kesimleri, kendi belirledikleri ve onayladıkları alanda tutmak için çabaladıklarını vurgular. Beyazların ve erkeklerin kendilerini özne olarak görmek ve olumlamak için siyahları ve kadınları nesne olarak; öteki ırk ve öteki cinsiyet olarak kurguladığını belirtir. Monique Wittig "efendiler olmazsa köleler olmayacağı gibi, erkekler olmaksızın da kadınlar yoktur" der. Eşitsizliğin sürmesi için üstteki güçlüler alttaki güçsüzlere karşı üstünlük duygusu ve duyarsızlık geliştirirler.[1] İşte bu duyarsızlık ve görmezden gelme hali, üstelik de tüm egemenlik araçlarının; devletin/sermayenin ötekini görmezden gelmesi ötekileri güvencesiz çalışma koşulları, şiddet, derin yoksulluk, sağlık hizmetinden mahrum bırakılma sarmalına hapseder.

Yeni neoliberal çağ daha da başka ötekiler üretir ve onların üzerinden yeniden bölünmüş, ayrışmış ve kolay yönetilebilir toplumlar inşa eder. Kadınlar erkeklere göre ötekidir. Cinsel yönelimleri nedeniyle ötekileştirilen kesimler, kent merkezinden uzaklaştırılıp çeperlere yollanan kent yoksulları, dini azınlıklar ve daha niceleri toplumların ötekileri olur.

Neoliberalizmin yarattığı, aynının yüceltildiği, farklı olanın norm dışı ve marjinal görüldüğü toksik kültür farklı inanışları, cinsiyet yönelimlerini, ideolojilerimizle bizleri her an marjinallikle yaftalayabilir ve ötekilerin

1. Barış Ünlü, *Türklük Sözleşmesi, Oluşumu, İşleyişi ve Krizi* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2018), 29-33.

yanında konumlandırabilir. Normallik övülür, farklılık korku üreten iktidar araçlarıyla bastırılır, susturulur. Emperyalizmin yeniçağında ötekinin negatifliği, yerini aynının pozitifliğine bırakır.[2]

Neoliberalizm küresel ölçekte büyük bir adaletsizlik yaratır. Sömürü ve dışlama neoliberalizm için kurucu eylemlerdir. Sisteme düşman olanları ya da sisteme uygun olmayanları istenmeyenler olarak tanımlayan ve dışlayan bir banoptikon[3] inşa eder. Neoliberal politika milliyetçi ve ırkçı güçler tarafından kolayca etki altına alınabilecek, korkuyla yönlendirilen güvensiz kitleler yaratır. İnsanların gelecek kaygısı yabancı düşmanlığına dönüşür.[4] Her tür milliyetçilik için milli devletin bünyesindeki azınlıklar ötekidir. Düşman ve yabancı imgelerdir; varoluşları kazai ve istisnaidir.[5]

Bu projede de Ötekinin Hafızası misyonu için gerçekliği ve toplumsal açmazları gören bir bakış açısıyla bir öteki grubu belirledik. Farklı öteki hallerinin içinden, son 10 yılın en ötekisi olan göçmenler ve mültecilerle çalıştık. Arşivcilik disiplini için ikinci alt katmanı belirleyerek "hangi göçmenler?" sorusuna cevap aradık. Savaşlardan, baskıcı rejimlerden, derin yoksulluktan, özgür iradeden mahrum bırakılmaktan, ataerkil baskıcı aile yapılarından kaçan ve yaşamının merkezine sanat yapma kararlılığını koyan Göçmen Sanatçı Kadınlar'la çalışma kararı aldık. Göç ve göçmenlik konusu kurumumuz için yeni bir başlıktı. Bu yanıyla biz de KEKBMV olarak yepyeni bir deneyimin ve öğrenme sürecinin içine girdik.

Neden Göç?

Bugün üzerinde konuştuğumuz göç kavramı neoliberalizmin yarattığı yoksulluktan kaçan emek gücünün ve yoksulların göçüdür. Neoliberal politikalar mal-para ve meta kültürünün tüm dünyada sonsuz bir serbestlikle yayılmasını ve seyahat edebilmesini savunur. Sınıfsal olarak bakıldığında, üst sınıfların seyahat etmelerinin ya da diledikleri ülkede, bölgede yaşamalarının önünde bir engel yoktur. Bugün geçerli olan sınırlar yoksulların göçünü engellemek içindir. Emek gücünün hareket kabiliyeti ve göç hareketleri olağanüstü boyutlara ulaştı ve denetim altına alınması zor. Dünyanın üzerinde bir hayalet dolaşıyor; göç hayaleti. Eski dünyanın bütün güçleri ittifak halinde bu göç hareketine karşı acımasız bir operasyon yürütüyor. Ne var ki bu hareket durdurulamaz. Yasal ve mevzuata uygun göç hareketi gizli göçler yanında cüce kalıyor. Göçün itici gücü emperyalist üretimin feci kültürel ve maddi koşullarından kaçıştır. Göç, Walter Benjamin'in dediği gibi olumlu bir "barbarlıktır". Yaşam hakkından yoksun barbar ne yapar? Kalıcı hiçbir şey görmez, ama tam da bu nedenden dolayı her yerde yollar görür. Başkalarının duvarlara tosladığı yerde o bir yol bulur. Her yerde yol gördüğü için hep yol ayrımlarındadır. Yeni barbarlar olumlu bir şiddetle yıkarlar ve kendi maddi varoluşlarına giden yeni hayat yolları döşerler.[6] İnsanlık cemaati de göç yollarında kurulmuştur. Göç sermayeye karşı en etkili eylemdir. Bir yanıyla felakettir. Emek gücünün hareket kabiliyeti ve göçün denetlenmemesi sistemin çöküşünü hızlandıracaktır. Oturup bu yeni istilacı 'barbarların' sonsuz yollarından yeni bir hayatı nasıl oluşturacağımızı düşünmeliyiz.[7]

Türkiye özelinde göç tarihinin en büyük göç baskısı Suriye'de iç savaşın patlamasıyla ortaya çıktı. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin 2022 yılı raporuna göre üst üste 8 yıldır dünya çapında, uluslararası koruma ihtiyacı içinde olan en çok kişiye ev sahipliği yapan Türkiye'de geçici koruma ve uluslararası koruma altında 4 milyonun üzerinde kişi bulunmakta. Geçici koruma altındaki Suriyeliler 3,7 milyon, uluslararası koruma başvurusu yapan ve statüyü edinenler de 327 418'dir. Türkiye Ukrayna–Rus savaşı nedeniyle de ciddi göç aldı; 145 bin Ukraynalı mülteci bulunmakta. Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre 5 116 Ukraynalı mülteci Türkiye'de uluslararası koruma başvurusunda bulunmuş.[8]

Sığınmacı ve mülteci sayısına göre Türkiye dünyada 1. sırada. Kişi başına düşen mülteci sayısında ise, Lübnan ve Ürdün'den sonra üçüncü ülke durumunda.[9] Bu, toplumsal dinamikleri ve şehirlerdeki demografik yapıyı kökten değiştirme gücü olan büyük bir hayalet nüfus hareketi yaşandığı anlamına geliyor. Durumu görünmez kılmaya çalışanlar, ucuz ve kayıt dışı emek gücünü sömürerek ekonomik kazançlarını katlama hayali kuranlardır. Sivil tarih bunları yazmakta ve hafızasına kaydetmektedir. Emekleri sonuna kadar sömürülen mülteciler, nasılsa bir yandan da ırkçılık ve milliyetçi-

2. Byung-Chul Han, *Ötekini Kovmak-Günümüzde Toplum, Algı ve İletişim* (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2023), 7.
3. Uluslararası ilişkiler uzmanı Fransız Didier Bigo tarafından ortaya atılan kavram. Kişilerin profillerini çıkarmayı, gelecekte muhtemel davranışlarından korkulan bazı grupları tedbir amacıyla ötekileştirmeyi ve dışlanmayan grupları normalleştirmeyi kapsar. Kapalı devre kamera sistemleri ve alışveriş merkezleri ban-optik cihazların başlıca örnekleri olarak gösterilir. (ed. notu)
4. Byung-Chul Han, *Ötekini Kovmak-Günümüzde Toplum, Algı ve İletişim*, 19.
5. Orhan Silier, "Kültürel dönüşümü hızlandırmak," *Toplumsal Tarih*, sy. 117 (Eylül 2003): 2.
6. Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 226-228.
7. Antonio Negri ile İsmet Kayhan'ın yaptığı söyleşi, "Barbarlar İmparatorluğu İstila Ediyor," *CosmoPolitik*, sy. 3 (2002): 166.
8. Bzk. UNHCR-The UN Refugee Agency, "Türkiye Bilgi Notu- Türkiye Eylül 2022", https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2022/11/Bi-annual-fact-sheet-2022-09-Turkiye.pdf
9. Emel Coşkun, Selmin Kaşka ve Lucy Williams, yay. haz., *Göçmen ve Mülteci Kadınlar- Türkiye'de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2022), 15.

lik söylemleriyle örgütlenen toplumsal öfkenin hedefi haline gelen savunmasız kesimlerdir.

Oysa ırk ve etnisite doğal ve gerçek kategoriler değil, modern dünyada ortaya çıkmış bilişsel ve zihinsel yapılardır; düşünme ve duygulanma şemalarıdır; belli bir nüfusu birleştiren, bölen ve tasnif eden kurallardır; kimlerin içeride ve kimlerin dışarıda olduğunu, kimlerin içeriye girip giremeyeceğini belirleyen sınır inşalarıdır; sınırın içindekilere değişik oranlarda imtiyaz dağıtan, dışındakileri ise sistematik olarak dezavantajlı tutan güç hiyerarşileri ve iktidar ilişkileridir.[10] Toplumda ve devlet yapılarında derinlerde gömülü olan ırkçı, cinsiyetçi ve milliyetçi kodların içselleştirilmiş ve toplumun büyük bir bölümünce de kabullenilmiş olması göçmenler, kadınlar ve yabancı görülen kültür grupları için yaşamı zorlaştırmaya devam ediyor.

Geçtiğimiz 50 yılda geliştirilen toplumsal uyum kavramına alternatif ve ileri bir adım olarak Will Kymlicka tarafından "çok kültürlü yurttaşlık" kavramı ortaya atılmıştı. Bu kavram kültür gruplarının çeşitliliğinin devletler tarafından tanınmasını ve desteklenmesini amaçlıyor. Kymlicka, liberal demokrasilerin bireysel haklara odaklandığını, buna karşılık bazı kültürlerin ancak grup haklar yoluyla devlet ve toplumla ilişki kurmaları halinde varlıklarını sürdürebileceğini savunur. Ancak 11 Eylül sonrası tüm dünyada ve ülkemizde göç korkusu, batı toplumlarında da İslam korkusu yeni olgular olarak ortaya çıktı. Bu korku liberal demokrasilerde çok kültürlülüğe karşı bir eleştiriyi ve hareketi beraberinde getirdi. Bu karşıtlığın toplumun tüm kesimlerine yayılmasıyla en büyük zararı Afgan, Suriyeli, İranlı sığınmacılar gördü. Sonuçta göçün siyasallaşması ve güvenlik konusu haline gelmesiyle çok kültürlülük tamamen rafa kaldırıldı ve uyum politikalarına dönüldü.[11]

Egemen olanın, güçlü olanın uyguladığı ya da uygulattığı toplumsal politikalar emekçilerin ve en alttakilerin hareketini görmezden gelerek yoksunluğu, yoksulluğu derinleştirerek toplumsal çatışmaları körüklüyor. Denetimsiz göç bugün Türkiye'nin en önemli açmazlarından biri haline geldi.

Sivil toplumun görevi işte burada başlıyor. Asli sorumluluğumuz görünmeyeni görünür, sesi duyulmayanı duyulur kılmak ve bu gerçeklere yönelik etkili politikaların oluşturulmasını savunmaktır. Yaşam, barınma ve insanca muamele görme hakkı savunulmalıdır. KEKBMV olarak bugün Türkiye'nin en büyük açmazı olan göç meselesine yakından bakmak istememizin altında bu gerçeklik ve bu sorumluluk bilinci vardır.

Kadın Göçmenliği Üzerine Düşünmek

2020 bütün insanlık için zor bir yıl oldu; Türkiye'deki göçmen kadınlar için koşullar daha da zordu. İstanbul Sözleşmesi'nden çıkma süreci ve nihayetinde 2021'de Sözleşme'den resmen çıkılması göçmen kadınları da etkiledi. Göçmen ve mülteci ayrımı yapılmaksızın toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılmamasına ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin sığınma talebi için meşru bir gerekçe olarak yorumlanmasına işaret eden Sözleşme, devleti de bu anlamda sorumlu tutmaktaydı. Sözleşmeden çıkılmasıyla beraber toplumsal cinsiyete dayalı şiddete ve korumaya işaret eden uluslararası hukuki dayanak da ortadan kalkmış oldu.[12]

Türkiye'nin göç politikası, 1934 yılında İskân Kanunu'nun kabulünden bu yana etnik olarak Türk asıllıların dışarıdan göçüne odaklanmıştı. 1990'lardan sonra ise Sovyet rejiminin dağılması ve Avrupa Birliği ülkelerinin katı sınır politikasını benimsemesiyle Türkiye Afganistan, Irak, İran'dan gelenler için en iyi seçenek haline geldi. 2000'ler sonrası Sahra Altı Afrika ülkelerinden göçler de etkili olmaya başladı. Baskıcı rejimlerden kurtulmaya çalışan insanların akışı özgür düşünce, özgür yaşam ve iş olanağı hayaliyle göçe mecbur bırakılan kadın ve erkekleri de içine aldı. Göçmen kadınlar sıkı çalışan ve kolayca kontrol edilebilen kesimler olarak yerli işgücünün yapmak istemediği düşük statülü, düşük ücretli hizmet ve imalat sektörlerindeki işler için talep ediliyorlar. Göçmen kadınlar bavul ticareti, bakıcılık, eğlence sektörü çalışanları, tekstil ve diğer imalat sanayi işçileri olarak ya da seks sektöründe çalıştılar; çalışmaya devam ediyorlar. Göçmen kadınlar farklı hukuki statülerde yaşıyorlar: İkamet ve çalışma izni olan göçmenler (mülk edinme, iş kurma gibi sermaye birikimi olan ailelere mensup kadınlar), TC vatandaşı erkeklerle evlilik yapan kadınlar, öğrenciler, emekli göçüyle gelenler, geçici koruma altındaki sığınmacılar, şartlı mülteciler, turist vizesiyle yaşayanlar ya da hiçbir belgesi olmayanlar. Bu insanların çoğu işgücüne katılım bakımından kâğıtsızdır.

Sanat yaparak (resim, fotoğraf, sinema, heykel, takı tasarımı, vb.) hayatta kalmaya çalışan kadınlar, bilinen tüm yasal koruma araçlarından yoksundur. Öğrenci vizesi, turist vizesi gibi statülerle barınan ve her an geri gönderilme tehdidi altında olanlar, koruma altın-

10. Barış Ünlü, *Türklük Sözleşmesi, Oluşumu, İşleyişi ve Krizi* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2018), 23.

11. Sema Erder, "Göçmenlik, Mültecilik ve Değişen 'Uyum' Anlayışı," *Türkiye'de Mültecilik, Zorunlu Göç ve Toplumsal Uyum – Geri Dönüş mü? Birlikte Yaşam mı?* içinde, yay. haz. Songül Sallan Gül, Saniye Dedeoğlu ve Özlem Kahya Nizam (İst.: Bağlam Yayıncılık, 2020), 21-30.

12. Emel Coşkun, Selmin Kaşka ve Lucy Williams, yay. haz., *Göçmen ve Mülteci Kadınlar- Türkiye'de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2022), 10.

da mülteci statüsünde olup çoğunlukla büyük kentler dışında uydu şehirlerde mecburi ikamete tabi tutulan ve sanat ortamlarına erişimi imkânsız hale gelen, polis denetimindeki sanatçı kadınlar için her şey iki kat daha zordur. Projede birlikte çalıştığımız bir İranlı kadın sanatçı çok ünlü bir İran ninnisini çocuk kitabı olarak resimli bir yayın haline getirmeye çalışmıştı. Ancak kültürlerarası farklı norm ve değer sistemleri nedeniyle bu mümkün olamamıştı. Yayıncılar aşk üzerine bir hikâye anlatan ninniyi çocuklar için uygun bulmamıştı. Oysa İran kültüründe aşk tutkuyla yapılan her iş ve tutkuyla emek verilen her tür insan ilişkisi için kullanılan kutsal bir kavramdır. Sanat alanı, kültürel arka planları barındıran ve anlaşılırlığın önüne bazen bariyerler koyabilen bir alan olarak kadın göçmenler için zorlu bir yolculuk sunuyor.

Göçmen kadın sanatında eril şiddetin her türüne maruz kalmış kadın bedenleri, baskıcı rejimlerin altında ezilmeye çalışılan kadın mücadelesi, göç ve göçmenlik sürecinde yaşanan korku, yalnızlık, toplumsal cinsiyet rollerine hapsedilme halleri, eve duyulan özlem ve düşlerde kalan geçmiş hayatlar konu olmuştu. Tüm bu arka plandaki düşünce ve duygular göç hikâyesi anlatımını, onların doğrudan sanat yoluyla ördükleri sessiz dilleriyle anlatmamıza imkân verdi.

Ötekini Hafızamızda Tutmak Nasıl Mümkün Olabilir?

Göçmen Kadın Sanatçılar'la çalışma kararı verdiğimizde karşımıza çıkan temel sorunlar vardı. Savaş, baskı gibi travmalara maruz kalmışlar, dil ve kültürel bariyerler ile karşılaşmışlar, yaşamlarını geride bırakarak bilinmeyen bir gelecek kurmak için göç yoluna çıkmışlardı. İran ve Suriye'den gelen kadın sanatçıların farklı sorunları, kültürel farklılıkları, aynı ülkeden gelen sanatçıların arasındaki sınıfsal, ekonomik, kültürel farklılıklar, sanat yapma biçimlerinin ve mücadele hikâyelerinin farklılığı nedeniyle sanatçılar yan yana gelmekten imtina ettiler. Özellikle aynı ülkeden olduğu halde güvenlik nedeniyle karşılaşmak istemeyenler de oldu. Bu yüzden onların mahremiyetini koruma konusunda büyük bir titizlik gösterdik ve bazı sanatçılarımız sadece sergi açılış günü birbirleri ile karşılaşmış oldular.

Farklı ülkelerden (Mısır, Afganistan, Ukrayna, Rusya, vb.) göçmen kadınlarla yaptığımız onlarca görüşme sonrasında 2 ülkeden; İran ve Suriye'den 5 kadın sanatçıyla çalışmaya başladık.

Farah Trablsie, Suriye iç savaşı sürecinde 2013'te Türkiye'ye gelmişti. Şam Güzel Sanatlar Fakültesi'nde İç Mimarlık okumuş, sanatçı bir aileden gelen, tüm yaşamı görsel sanatların içinde şekillenmiş Suriyeli bir sanatçıydı.

Sergi kapsamında hazırlanan Hafıza Paftası, "Sinur'un Hafızasından"

Maryam Mazrooei ise İranlı bir fotoğrafçı ve gazetecidir. İran'da kadın gazeteci olmanın zorluğu ve karmaşıklığı onu, profesyonel kariyerini İran sınırlarının ötesine, Ortadoğu'ya doğru genişletmeye ve kadınlara odaklanmaya itti. Savaş fotoğrafçılığının yanı sıra, zamanla kadınların sorunlarına özel bir ilgi duyan sanatçı şu sıralar Orta Doğu'daki farklı etnik kökenlerden kadınlar ve başörtüsü hakkında uzun vadeli bir proje üzerinde çalışıyor. Çocuklar ve kadınlarla ilgili suluboya resimleri İran ve Türkiye'de 3 kez sergilendi.

Sara Shahzadeh, 1985 yılında Tahran yakınlarındaki Kerec şehrinde doğan İranlı bir sanatçıdır. Tahran Devlet Üniversitesi'nde resim eğitimi aldıktan sonra bağımsız olabilmek için Tahran'da okullarda resim öğretmeni olarak ve birçok başka işte çalıştı. Boş zamanlarında çeşitli atölyelerde resim yapmaya devam etti. Arkadaşının önerisi üzerine Türkiye'ye göç ederek bağımsızlığını ve özgürlüğünü bulacağına, kendi hayatını kuracağına ve sanatına devam edeceğine inandı.

Sinur, 1986 yılında İran'ın Mahabad kasabasında doğdu. 2005 yılında Tebriz Üniversitesi'nde Felsefe okumaya ve aynı zamanda edebiyata ve yazılı bestelere ilgi duyma-

ya başladı. 2011 yılında Tahran'a taşındı. 2013 sonlarında Irak'ın Erbil şehrine taşınan Sinur, orada yaşadığı kişisel hayatındaki zorlayıcı olayların sancıları içinde fırçalar, yağlıboyalar ve tuvaller satın alarak dilini bilmediği tanımadığı bir ülkede, insanlardan tamamen yalıtılmış bir şekilde duygularının, insan formlarının görüntülerini yaratmasına izin verdi. 2018 yılında yalnızlık içinde resim yapmaya devam edeceği İstanbul'a yerleşme kararı aldı.

Walaa Tarakaji, Şam Dramatik Sanatlar Enstitüsü Tiyatro Tasarımı Bölümü'nden mezun oldu. Şam'da çok sayıda tiyatro prodüksiyonu tasarladı ve Tunus'taki Kartaca Tiyatro Festivali ile Cezayir'deki Arap Tiyatro Festivali dahil olmak üzere farklı Arap ülkelerinde festivallere katıldı. Dramatik Sanatlar Enstitüsü Tiyatro Tasarımı Bölümü'nde yardımcı doçent olarak çalıştı. İstanbul'da yaşayan sanatçı, illüstrasyon alanında göçmen sanatçıların hikâyesi ile kadınların sorunlarını ve haklarını çeşitli görsel eserler aracılığıyla anlatmaya devam ediyor.

Bu 5 kadının seçiminde sanat yaparak yaşamlarını sürdürme kararlılıkları, özgür ve bağımsız yaşayan kadınlar olarak göç hikâyelerinin başlamış olması, kadın bedeni, kadın özgürlüğü, sınır, yuva-ev ve göç üzerine eserler vermeye devam ediyor olmaları etkili oldu.

Arşivcilik çalışmalarımız sanatçı seçimlerinin tamamlanmasını takiben Aralık 2023 itibariyle başladı. Göçmen arşivciliği ve müzeciliğinin en temel metaforu olan valiz metaforunu özellikle kullanmadık. Göçmen kadınlar, göç yolculuğuna çok az eşya ve çok fazla hikâyeyle çıkmışlardı. Biz eşyalara değil arka plandaki hikâyelere odaklandık. Bu nedenle projemiz sözlü tarih anlatısını esas aldı. Prof. Dr. Ayşe Durakbaşa'yla birlikte yürüttüğümüz süreçte sanatçılarla çok sayıda birebir buluşma gerçekleştirdik. Onlarla kurduğumuz güven ilişkisinin öneminin farkında olarak yavaş ve süreç içinde şekillenen bir arşivcilik metodolojisi geliştirdik.

Arşiv Çalışmamız 3 Farklı Alana Odaklandı;

1- İlk aşama, sanatçılarla yaptığımız ve görüntülü kaydedilen sözlü tarih çalışması kapsamında yapılan derinlemesine mülakatlardı. Bu görüşmeler her sanatçının evinde ya da atölyesinde ve onların kendilerini en güvende hissettikleri mekânda gerçekleşti. Çekimleri yapan Ebru Şerametli ve ekibi, Prof. Dr. Ayşe Durakbaşa ve proje koordinatörünün katıldığı bu görüşmeler tam gün sürdü. Sadece kadınlardan kurulu bu ekiple birlikte kayıt yapılması sanatçılara güven verdi ve açık yürekliliklе en derin acı ve yaralarını bu sırada paylaştılar. 4-5 saat süren ilk kayıtlar sanatçılara aktarıldı ve onların kamuoyuyla paylaşmak istemediği kısımlar çıkarılarak sadece izin verdikleri kısımların sergide kullanılacağı ön sözleşmelerde belirtildiği gibi yapıldı. Bu 5 ayrı

Sanatçılardan Sara Shahzadeh ile sözlü tarih çekimi, 21 Ocak 2024.

sanatçıyla gerçekleşen uzun kayıtlar Kütüphane'mizin arşivlerinde muhafaza ediliyor. İzin alınarak kısaltılmış hale getirilen 10-20 dakika arasında süren kısa videolar kamuoyuyla, önce *Kadınların Göç Hafızası* sergisinde, sonra KEKBMV Youtube kanalında paylaşıldı.[13] Bu kayıtlarda göç hikâyeleri, ev ve yuva hakkındaki görüşleri, sanat yapma kararlılıkları ve sanat yolculukları anlatılarıyla kadınlar bir göç arşivi anlatısını bizzat kurmuş oldular. Dolayısıyla proje, onlar adına konuşan değil; tüm farklılıkları, tüm gerçeklikleriyle hikâyelerini kendilerinin anlattığı bir sivil tarihçilik perspektifiyle tamamlandı. Egemenin gözünden göç anlatısı yerine, doğrudan göçün muhatabı olan kadınların anlatısı Ötekinin Arşivi'nin temelini oluşturdu.

2- İkinci olarak bilgi, belge, fotoğraf, eşya arşivi kısmına odaklandık. Tüm yaşamını ve geçmiş hayatını geride bırakıp buraya gelmiş olan sanatçılardan bazı bilgileri

13. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı- Youtube Kanalı, "Ötekinin Hafızası Projesi", https://youtu.be/VvLN1DlkhPU?feature=shared; Yönetmen: Ebru Şerametli, Yönetmen yardımcısı: Mehtap Tosun, Altyazı: Ebru Aksoy, Çeviri: Nehir Atalay ve Lale Cerrahoğlu.

isterken, bunun onlar için geçmiş acıları ne denli tetikleme potansiyeli taşıyan bir süreç olabileceğinin farkında olarak yaptık görüşmeleri. Geçmişini tamamen geride bırakan ve burada yaşam kurarken geçmiş soyadı yükünü dahi kullanmak istemeyen sanatçılar da vardı. "Her şeyden vazgeçebilirim her şeyden. Ben insanları bıraktım geride. Peşimde sadece ölüm var" diyen kadınlarla arşivcilik çalışması yaparken asla talep eden olmadan, sadece onların yönlendirmesiyle arşiv çalışmasını yürüttük. Genel olarak birebir ziyaretler sırasında ev ve atölyelerinde gördüğümüz; bize bahsettikleri bazı önemli saydığımız materyallerin hafızalarında nasıl yer tuttuğuna odaklandık. En sevdikleri ve yanlarından ayırmadıkları kitaplar, buzdolabına ya da evlerindeki panolara yapıştırdıkları geçmiş hayatlarından fotoğraflar, dosyalarda kalmış eskizler, ailelerinden yadigâr minik hediyeler ya da objeler, Türkiye'ye göç ediş sırasında aldıkları uçak biletleri gibi efemera türü belgeleri onlardan almadan sadece fotoğraflayarak arşivimize kattık. Eşyayla sınırlı bağ kurmalarına rağmen annenin gönderdiği minik bakır şamdan, ölen anneden kalan şal, tüm çocukluğu boyunca babaannenin gönderdiği Noel kartları, hayatını değiştiren önemli kitaplar, kız kardeşinden hediye kolyeler, dedesinin hediyesi oyuncak piyano gibi tüm objeleri fotoğraf stüdyosunda fotoğraflayarak arşivlerimize aldık. Stüdyoya giderken eşyaları koordinasyon ekibine teslim edenlerin yanında, kendisi getirmek isteyen sanatçılar da oldu. Güzel çocukluğuna kalan eşyalar yoluyla hâlâ bağlı olduklarının farkındaydık. Sanatçıların çoğu diplomalarını ve resmi belgelerini göç sırasında getirememişti. Ama Türkiye'den aldıkları geçici oturum belgeleri, Koruma Altında Mültecilik Kartları arşivdeki yerini aldı (Kişisel Verileri Koruma Kurumu'nun kuralları gereği erişime açılmadı). Sanatçıların fotoğrafları çoğunlukla dijital ortamda telefonlarında saklıydı. Bu nedenle geçmiş hayatlarından pek çok fotoğrafı, aileleri ve arkadaşlarıyla fotoğraflarını yer-tarih-kişi bilgileriyle birlikte bizimle paylaştılar. Bu eşyaların fotoğrafları bilgi, belge ve kişisel fotoğraflarıyla göçmen sanatçı kadınların hayat öyküleri arşivlendi ve Vakfın web sayfası üzerinden paylaşıma açıldı.[14]

3- Son arşiv konusu sanatçıların eserlerinden birer örneğin sergilenmek üzere Kadın Eserleri Kütüphanesi'ne bağışlanmasıydı. 5 kadın sanatçı tarafından proje kapsamında 6 Mart-6 Nisan 2024 tarihleri arasında açılan *Kadınların Göç Hafızası* sergisinde yer alan eserlerinden birer örneğin Kütüphane'ye bağışlanması sözleşmenin bir gereğiydi. Serginin sonunda bağışlanan bu 5 eser binamızda sergilenmektedir.

Walaa Tarakaji'nin ülkesinden ayrılırken yanında getirdiği eşyalarının fotoğrafı.

Başından sonuna kadar tüm projede etik arşivcilik ve etik tarih anlatısına önem verdik. Her adımda sanatçılar ile koordinasyon ekibi birlikte çalıştılar. Serginin tasarımı ve içeriği konusunda her aşamada bilgilendirildiler ve hatta serginin kurulumunu gelmek isteyen sanatçılarla birlikte yaptık. İstemedikleri hiçbir materyal, söz, cümle ya da anlatı *Kadınların Göç Hafı*zası sergisinde yer almadı. *S*ergi 11 farklı ulusal yazılı basında (*Hürriyet, Sabah, Birgün, Dünya, Cumhuriyet*, vb.) haber oldu; özel röportajlara konu edildi. Dijital platformlar üzerinden yayın yapan haber portalları, sanat portallarında 71 farklı yayın kuruluşunda haber yapıldı. Açık Radyo'da ve Eva Prodüksiyon'un Metropolden programında özel röportajla duyuruldu. Dijital ortamdaki beğeni ve izlenme oranları, yazılı basının dağıtımları göz önüne alındığında 1 milyon 800 bin üzerinde kişi tarafından izlendi. Sergimiz süresince yapılan etkinlikler ve buluşmalar yoluyla yüzlerce sanatsever, politikacı sergimizi gezdi ve doğrudan iletişim kurdu. Doğrudan ve dolaylı iletişim kanallarıyla binlerce kişi göçü, kadın ve sanat perspektifinden yeniden düşünme fırsatı buldu.

Sonuç

Arşivler içerikleri aracılığıyla geçmiş yaşamların ve hayatların delilleridir. Sivil arşivler ise egemenin dışında kalanların anlatı ve hikâyeleriyle karşılaştırmalı bir tarih anlatısının da belgesidir. Bu yanıyla, -üstlendiğimiz önemli görevin yükünü akıldan çıkarmadan- göçün öznelerinin sesi-sözü-sanatını derleyerek bir arşiv oluşturduk. İçeriği, onların yerine değil onlarla birlikte ürettik.

Amerikan Arşivciler Derneği'nin 2012'de kabul ettiği etik kuralları; güven, gizlilik, güvenli koruma, erişim ve kullanım, doğruluk gibi temel esasları rehber kabul

14. Arşiv fonlarıyla ilgili bilgi almak için bkz. https://kadineserleri.org/koleksiyonlar/ozel-arsivler-koleksiyonu/; projeyle arşive sağlanan belgeler Vakfın arşiv veri tabanından Özel Arşivler başlığı altında açık erişime sunuldu. http://kutuphane.puktacloud.com/medas/giris.php

ettik.[15] Edindiğimiz tüm içeriği sanatçıların izni ve onayıyla, mümkün olan en geniş kesimlerle paylaşmak üzere Depo İstanbul/Tütün Deposu'nda sergiledik. Sağladığımız özel arşiv malzemesini Vakfın arşiv veri tabanı üzerinden açık erişime sunduk. Aynı zamanda web sayfasında Proje ve Özel Arşiv Koleksiyonu başlığı altında hem projeye hem de arşiv malzemesine ilişkin bilgileri paylaştık.[16] Sözlü tarih videolarını Youtube kanalımız üzerinden yayına soktuk. Bu çaba ve emek yoluyla arşivcilikte sosyal sorumluluk etiğinin gereği olan görünmeyeni-görmezden gelineni görme ve toplumsal hafızada koruma sorumluluğunu yerine getirmek üzere önemli bir adım attık.

Göçmen sanatçı kadınların yaşam yolculuklarını, sanat yapma kararlılıklarını, göçün sanatlarına yansımalarını çok geniş kesimlerle paylaşmaları için bir alan oluşturduk. Göçmenliğin görünür olması, göç olgusunun konuşulması için bir alan açtık ve toplumsal çatışma yerine çok kültürlü yaşam ve diyalog için fırsat kapısını araladık. Yaptığımız arşivcilik çalışmasıyla 5 kadının göç ve sanat hikâyesini ülkemizin hafızasına kaydettik.

Bu arşiv çalışması öteki olanı anlamak, toplumsal dönüşüm ve kapsayıcılık için savunuculuk görevini yerine getirmek bakımından da önemliydi. Feminist bir arşivcilik anlayışıyla öteki kadınlarla; göçmen sanatçılarla ilk adımı attık. Tüm toplumsal kesimlerin görünürlüğü için, eşitlik, adalet ve özgürlük için, toplumsal barışı ve çok kültürlü yurttaşlığı inşa etmek için öteki olanı anlamaya ve anlatmaya devam etmenin önemini görerek, farklılıkları kucaklamaya ve arşivlerimizin kapısını açmaya devam edebilmeyi diliyoruz.

Kaynakça

Antonio Negri ile İsmet Kayhan'ın yaptığı söyleşi, "Barbarlar İmparatorluğu İstila Ediyor," *CosmoPolitik*, sy. 3 (2002): 166.

Coşkun, Emel, Selmin Kaşka ve Lucy Williams, yay. haz. *Göçmen ve Mülteci Kadınlar- Türkiye'de Araştırma, Politika ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2022.

Erder, Sema. "Göçmenlik, Mültecilik ve Değişen 'Uyum' Anlayışı." *Türkiye'de Mültecilik, Zorunlu Göç ve Toplumsal Uyum – Geri Dönüş mü? Birlikte Yaşam mı?* içinde, yay. haz. Songül Sallan Gül, Saniye Dedeoğlu ve Özlem Kahya Nizam, 21-30. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2020.

Han, Byung-Chul. *Ötekini Kovmak-Günümüzde Toplum, Algı ve İletişim*. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2023.

Hardt, Michael ve Antonio Negri. *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Silier, Orhan. "Kültürel dönüşümü hızlandırmak." *Toplumsal Tarih*, sy. 117 (Eylül 2003): 2.

Şen Akdoğan, Zeynep ve Fatoş Subaşıoğlu. "Arşivcilerin Mesleki Etik Kuralları Üzerine Bir İnceleme." *DTCF Dergisi* 57, sy. 2 (Ocak 2017): 838-853, DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001541.

Ünlü, Barış. *Türklük Sözleşmesi, Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2018.

UNHCR-The UN Refugee Agency, "Türkiye Bilgi Notu- Türkiye Eylül 2022", https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2022/11/Bi-annual-fact-sheet-2022-09-Turkiye.pdf

15. Zeynep Şen Akdoğan ve Fatoş Subaşıoğlu, "Arşivcilerin Mesleki Etik Kuralları Üzerine Bir İnceleme," *DTCF Dergisi* 57, sy. 2 (Ocak 2017): 838-853, DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001541.

16. Bkz. https://kadineserleri.org/projeler/; https://kadineserleri.org/koleksiyonlar/ozel-arsivler-koleksiyonu/